

OILAVIY MUHITNING BOLA SHAXSIY RIVOJLANISHIGA PSIXOLOGIK TA'SIRI

Fazliddin Abdunabievich Abdurazakov

Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy muhitning bola shaxsiy rivojlanishiga psixologik ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi emotsional iqlim, ota-ona tarbiya uslubi, bog'lanish sifati, muloqot madaniyati, talab va nazoratning muvozanati, oilaviy konfliktlar, ota-onaning psixologik holati hamda bolaga ko'rsatiladigan ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash shaxsning o'zini baholashi, o'zini boshqarishi, ijtimoiy moslashuvi, mustaqilligi va mas'uliyat hissiga qanday ta'sir qilishi yoritilgan. Oilaviy muhitning ta'siri bir yo'nalishli emasligi, bola temperamenti, yoshi, individual sezgirligi, maktab va tengdoshlar muhiti bilan o'zaro ta'sirda namoyon bo'lishi asoslanadi. Shuningdek, sog'lom oilaviy muhitni shakllantirish, ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish va xavf omillarini erta aniqlash bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: oilaviy muhit, bola shaxsi, ota-ona tarbiyasi, bog'lanish, emotsional iqlim, o'zini baholash, o'zini boshqarish, ijtimoiy moslashuv, oilaviy konflikt, psixologik rivojlanish.

Abstract. This article analyzes the psychological influence of the family environment on a child's personality development. Particular attention is paid to emotional climate, parenting style, attachment quality, family communication, the balance between control and autonomy, interparental conflict, parental psychological well-being, and social-emotional support. Their relationships with self-esteem, self-regulation, social adjustment, autonomy, responsibility, and resilience are discussed. The paper emphasizes that family influence is not linear and depends on the interaction of parenting factors with age, temperament, individual sensitivity, school context, and peer relations. Practical recommendations are proposed for strengthening healthy family functioning and preventing developmental risks.

Keywords: family environment, child personality, parenting, attachment, emotional climate, self-esteem, self-regulation, social adjustment, family conflict, psychological development.

KIRISH

Bola shaxsining shakllanishi biologik imkoniyatlar, individual temperament, ta'lim muhiti va ijtimoiy tajribaning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Ushbu omillar ichida oila bolaning dastlabki va eng uzoq davom etadigan ijtimoiy muhitidir. Bola o'ziga, boshqalarga va tashqi dunyoga oid dastlabki psixologik tasavvurlarni aynan oiladagi munosabatlar orqali hosil qiladi. Ota-onaning bolaga qanday javob berishi, uning hissiyotlarini qabul qilishi yoki rad etishi, mustaqillik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi, chegaralarni qanday belgilashi va oiladagi nizolarni qanday hal qilishi bolaning ichki psixologik modeli uchun mezon vazifasini bajaradi. Shu sababli oilaviy muhitni faqat tarbiya usullarining yig'indisi sifatida emas, balki emotsional xavfsizlik, muloqot uslubi, munosabatlar sifati, qadriyatlar, rollar, kundalik odatlar va stressga munosabatni birlashtiruvchi tizim sifatida ko'rish zarur.

Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida bola shaxsiy rivojlanishining markaziy ko'rsatkichlari sifatida o'zini baholash, o'zini boshqarish, emotsiyalarni anglash va tartibga solish, ijtimoiy kompetentlik, mas'uliyat, tashabbuskorlik, empatiya, maqsadga intilish va psixologik barqarorlik qayd etiladi. Ushbu sifatlarning shakllanishida oiladagi kundalik o'zaro ta'sirlar alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, bolaning hissiyotlari muntazam tan olinib, izohlanib va me'yoriy chegaralarda boshqarilsa, u vaqt o'tishi bilan emotsional holatini mustaqil nazorat qilishni o'rganadi. Aksincha, qo'rqitish, tahqirlash, haddan tashqari jazolash yoki beqaror munosabatlar bolada xavotir, tajovuzkor javoblar, o'ziga ishonchsizlik yoki tashqi bahoga haddan tashqari qaramlikni kuchaytirishi mumkin [1; 2].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, oilaviy muhitning salbiy oqibatlari ko'pincha bola xulqidagi alohida muammo sifatida ko'riladi, uning tizimli manbasi esa e'tibordan chetda qoladi. Muammoni faqat "intizomsizlik", "injiqlik" yoki "motivatsiya yetishmasligi" bilan izohlash xato. Bola xulqi ko'pincha oilaviy munosabatlar, stress, chegaralarning noaniqligi, emotsional sovuqlik yoki aksincha ortiqcha nazoratga moslashuv shakli bo'lishi mumkin. Shu bois ushbu maqolaning maqsadi oilaviy

muhitning bola shaxsiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik mexanizmlarni tizimlashtirish, xavf va himoya omillarini ajratish hamda amaliy profilaktika yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLAR

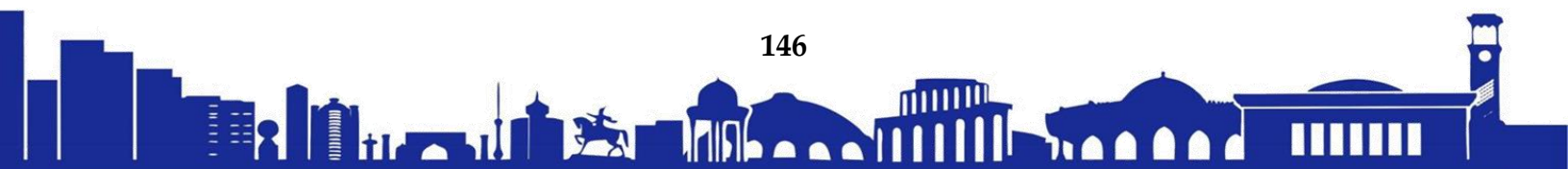
Oilaviy muhitning psixologik ta'sirini tushuntirishda bog'lanish nazariyasi, ijtimoiy o'rganish nazariyasi, ekologik tizimlar yondashuvi va oilaviy tizimlar konsepsiyasi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog'lanish nazariyasiga ko'ra, bola uchun ishonchli va barqaror parvarish qiluvchi shaxsning mavjudligi emotsional xavfsizlikning tayanchidir [1]. Bola ehtiyoji paytida ota-ona muntazam, sezgir va bashorat qilinadigan javob bersa, "men yordamga loyiqman" va "boshqalar ishonchli bo'lishi mumkin" degan ichki ishchi model shakllanadi. Ushbu model keyinchalik tengdoshlar bilan aloqa, o'qituvchilarga munosabat va yaqin munosabatlarda o'z aksini topadi.

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi oiladagi xulq namunalarining model sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi [3]. Bola kattalarning faqat to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatmalarini emas, balki ular nizoni qanday hal qilishi, g'azabini qanday ifodalashi, qiyinchilikka qanday munosabatda bo'lishi va boshqalarga hurmat ko'rsatishini kuzatish orqali ham o'rganadi. Ota-ona bolaga "xotirjam bo'l" deb aytishi, biroq o'zi har bir nizoda baqirish yoki haqorat qilish orqali javob qaytarishi mumkin. Bunday vaziyatda verbal ko'rsatmadan ko'ra kuzatilgan model kuchliroq bo'ladi.

U. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi bolaning rivojlanishini faqat oila ichidagi jarayonlar bilan cheklamaydi [4]. Ota-onaning ish sharoiti, iqtisodiy bosim, mahalla va jamoa muhiti, maktab bilan hamkorlik, ommaviy axborot va raqamli muhit oilaviy munosabat sifatiga bilvosita ta'sir qiladi. Shuning uchun oiladagi stress ko'pincha individual ota-onaning "xarakteri" bilan emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy yuklamalar bilan ham bog'liq bo'ladi. Mazkur yondashuv oilaga psixologik yordamni ayblashga emas, tizimli qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish zarurligini ko'rsatadi.

OILADAGI EMOTSIONAL IQLIM VA PSIXOLOGIK XAVFSIZLIK

Oiladagi emotsional iqlim bola shaxsiy rivojlanishining bazaviy shartlaridan biridir. Emotsional xavfsizlik bolaning oilada o'z fikrini aytishi, xato qilishi, yordam so'rashi va

salbiy hissiyotlarini ifodalashi mumkinligini anglatadi. Bunday muhitda mehr-muhabbat faqat yutuq yoki “to‘g‘ri xulq” evaziga berilmaydi. Bola ota-onaning bahosi bilan o‘z shaxsini aynanlashtirmaydi: xato qilgan taqdirda ham o‘z qadrini saqlab qolishni o‘rganadi. Bu esa barqaror o‘zini baholash va ichki motivatsiya uchun muhim shartdir.

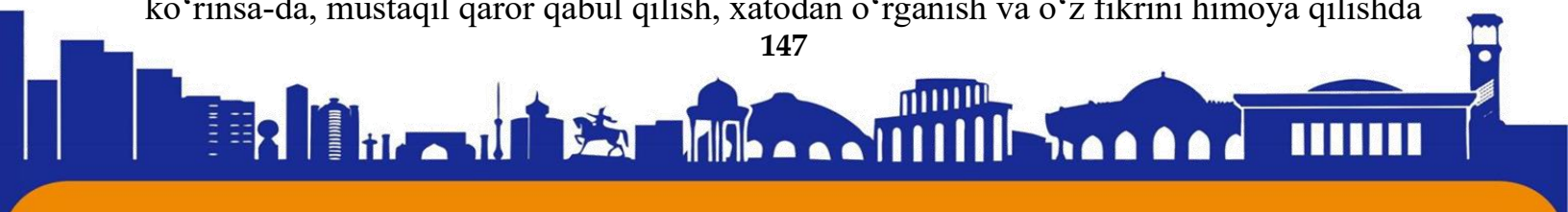
Emotsional sovuq yoki shartli qabul qilinadigan muhitda bola ko‘pincha “meni faqat yaxshi natija ko‘rsatsam qadrlashadi” degan sxemani shakllantiradi. Natijada mukammallik talabiga berilish, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish, tashqi tasdiqqa ehtiyoj va tanqidga yuqori sezgirlik yuzaga kelishi mumkin. Boshqa holatda esa emotsional e‘tiborsizlik bolani o‘z ehtiyojlarini bostirishga, yordam so‘rashdan voz kechishga yoki aksincha e‘tibor olish uchun keskin xulq ko‘rsatishga olib kelishi mumkin. WHOning nurturing care yondashuvi ham bola rivojlanishida xavfsiz, qo‘llab-quvvatlovchi va javobchan parvarishning markaziy ahamiyatini ta’kidlaydi [11; 12].

Psixologik xavfsizlik haddan tashqari erkinlik bilan teng emas. Bola rivojlanishi uchun iliqlik bilan birga aniq, izchil va yoshiga mos chegaralar ham zarur. Chegaralar bolaning xatti-harakatiga yo‘nalish beradi, oilaviy qoidalarni tushunarli qiladi va oqibatlarni oldindan bilish imkonini yaratadi. Qoidalar doimiy o‘zgaradigan, bir ota-ona taqiqlagan narsaga boshqasi ruxsat beradigan yoki kayfiyatga qarab jazolar belgilanadigan muhitda bola xulqini boshqarish qiyinlashadi. Bashorat qilinadigan chegaralar esa ichki nazoratning shakllanishiga yordam beradi.

OTA-ONA TARBIYA USLUBI VA SHAXS SIFATLARINING SHAKLLANISHI

Ota-ona tarbiya uslubi oilaviy muhitning eng ko‘p o‘rganilgan tarkibiy qismlaridan biridir. D. Baumrind va keyingi tadqiqotchilar tarbiyada talabchanlik hamda emotsional qo‘llab-quvvatlashning o‘zaro nisbatiga e‘tibor qaratganlar [5]. Iliqlik, aniq talablar, bolaning fikrini tinglash va yoshiga mos mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash bilan tavsiflanadigan demokratik yoki autoritativ uslub odatda ijtimoiy kompetentlik, o‘zini boshqarish va o‘ziga ishonch bilan bog‘lanadi. Bunda ota-ona “hamma narsaga ruxsat beruvchi” emas, balki qoidalarni tushuntiruvchi va ularning mazmunini anglatishga intiluvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Avtoritar uslubda esa talab va nazorat yuqori, muloqot va emotsional qabul qilish darajasi past bo‘lishi mumkin. Bunday muhitdagi bola tashqi nazorat mavjud paytda intizomli ko‘rinsa-da, mustaqil qaror qabul qilish, xatodan o‘rganish va o‘z fikrini himoya qilishda

qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Haddan tashqari psixologik nazorat, sharmanda qilish, aybdorlik hissidan foydalanish va bolani boshqa bolalar bilan muntazam solishtirish ichki xavotirni kuchaytiradi. Adabiyotlar sharhlari ota-onalikdagi iliqlik va avtonomiya berish o'smirlardagi ichkilashtirilgan muammolar bilan teskari, qo'pol va psixologik nazorat esa depressiv va xavotir simptomlari bilan ijobiy bog'liq ekanini ko'rsatadi [6].

Ruxsat beruvchi uslubda iliqlik mavjud bo'lsa-da, chegaralar va talablar yetarli darajada aniq emas. Natijada bola o'z istagini kechiktirish, qoidaga rioya qilish va frustratsiyaga chidash ko'nikmalarini sekinroq egallashi mumkin. E'tiborsiz yoki inkor etuvchi uslubda esa ham iliqlik, ham nazoratning yetishmasligi kuzatiladi. Bu holat bola uchun ayniqsa xavfli, chunki u na hissiy qo'llab-quvvatlash, na xulqni yo'naltiruvchi izchil chegaralarni yetarli darajada oladi. Shunga qaramay, tarbiya uslublarini qat'iy "to'rt quti"ga ajratish ham soddalashtirishdir. Amaliyotda ota-onalar vaziyat, yosh, stress va o'z tajribasiga qarab turli usullarni aralashtiradilar.

BOG'LANISH, ISHONCH VA O'ZINI BAHOLASH

Bola va ota-ona o'rtasidagi ishonchli bog'lanish shaxsiy rivojlanishning ko'plab jihatlariga bevosita va bilvosita ta'sir qiladi. Ishonchli bog'langan bola tashqi muhitni o'rganishda faolroq bo'lishi mumkin, chunki qiyinchilik paytida qaytib kelish mumkin bo'lgan "xavfsiz baza" mavjudligini his qiladi. Bu tajriba mustaqillikni cheklamaydi, aksincha uni qo'llab-quvvatlaydi. Mustaqillik ota-onadan emotsional uzilish emas, balki zarur paytda yordam olish imkoniyati saqlangan holda o'z faoliyatini boshqara olishdir.

O'zini baholashning dastlabki manbalaridan biri ham yaqin kattalarning bolaga bildirgan munosabatidir. Bola doimiy ravishda uning harakatlari emas, shaxsi tanqid qilinadigan muhitda "men xato qildim" va "men yomonman" tushunchalarini farqlay olmay qolishi mumkin. Konstruktiv ota-ona esa xatti-harakatni shaxsdan ajratadi: noto'g'ri ishning oqibatini ko'rsatadi, biroq bolaning qadrini inkor etmaydi. Bu usul mas'uliyat va sog'lom o'zini baholashning bir vaqtda shakllanishiga yordam beradi.

O'zini baholashni faqat maqto'v orqali oshirish ham yetarli emas. Haddan tashqari umumiy, real faoliyatga bog'lanmagan maqto'v bolada tashqi tasdiqqa qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Samaraliroq yondashuv – harakat, strategiya, sabr, mas'uliyat va o'sishni aniq qayd etishdir. "Sen eng zo'rsan" degan bahodan ko'ra "sen qiyin vazifani

bo‘lib ishlading va oxirigacha davom ettirding” kabi fikr bolaning o‘z samaradorligini real tajriba bilan bog‘laydi.

OILAVIY MULOQOT VA EMOTSIYALARNI BOSHQARISH

Oiladagi muloqot uslubi bola emotsional va ijtimoiy kompetentligining kundalik maktabidir. Bola o‘z hissiyotlariga nom berishni, boshqa odamning nuqtayi nazarini tushunishni, navbat bilan gapirishni, kelishmovchilikni muzokara orqali hal qilishni va kechirim so‘rashni eng avvalo yaqinlar bilan o‘zaro munosabatda o‘rganadi. Ota-ona bolaning hissiyotini darhol inkor etsa – masalan, “qo‘rqma”, “yig‘lama”, “bunga xafa bo‘lish kerak emas” desa – bola hissiyotning o‘zi noto‘g‘ri ekanini anglash ehtimoli bor. Hisni tan olish esa uning har qanday xatti-harakatini ma‘qullash degani emas. “Jahling chiqqanini tushunyapman, lekin urish mumkin emas” formulasi emotsiyani qabul qilish va xulq chegarasini birlashtiradi.

Ota-onaning o‘z emotsiyalarini boshqarish qobiliyati ham tarbiya sifati bilan bog‘liq. Katta shaxs doimiy stress, ruhiy zo‘riqish yoki emotsional dysregulyatsiya holatida bo‘lsa, bolaga sabrli va izchil javob berish qiyinlashadi. Shu sababli bola psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash faqat bolaga qaratilgan treninglar bilan cheklanmasligi kerak; ota-onaning ruhiy salomatligi, dam olish imkoniyati va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi ham muhim. WHO ota-onalar va boshqa parvarish qiluvchilarni qo‘llab-quvvatlashni bolalarning sog‘lom rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilaydi [12; 13].

Ota-ona va bola o‘rtasidagi birgalikda emotsional tartibga solish – coregulation – bolaning keyinchalik mustaqil o‘zini boshqarish qobiliyatining shakllanishida muhim jarayondir. Kichik bola kuchli hissiy vaziyatda o‘z holatini to‘liq boshqara olmaydi; xotirjam kattalar uning holatini tashqi tomondan tartibga soladi. Vaqt o‘tishi bilan ushbu tashqi tartibga solish ichki psixologik vositaga aylanadi. So‘nggi tizimli sharhlar ham ota-ona-bola coregulation jarayonining bolalar o‘zini boshqarishi va moslashuv ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [14].

OILAVIY KONFLIKT VA SALBIY PSIXOLOGIK TA’SIRLAR

Oilada kelishmovchiliklarning mavjudligi o‘z-o‘zicha patologiya emas. Har qanday yaqin munosabatlarda fikrlar to‘qnashuvi tabiiy. Muammo nizoning tezligi, kuchi, mazmuni va

hal etish usulida. Bola doimiy baqiriq, tahdid, haqorat, jismoniy zo‘ravonlik yoki uzoq davom etuvchi sovuq sukut muhitida yashasa, bu uning emotsional xavfsizligini buzadi. Bola kattalar o‘rtasidagi nizoni o‘ziga bog‘lab talqin qilishi, oilaning buzilishidan qo‘rqishi yoki doimiy hushyorlik holatida bo‘lishi mumkin. Ota-onalar o‘rtasidagi konfliktga bolaning kognitiv va emotsional javoblari ichki va tashqi moslashuv muammolari bilan bog‘liqligi meta-tahlillarda qayd etilgan [7].

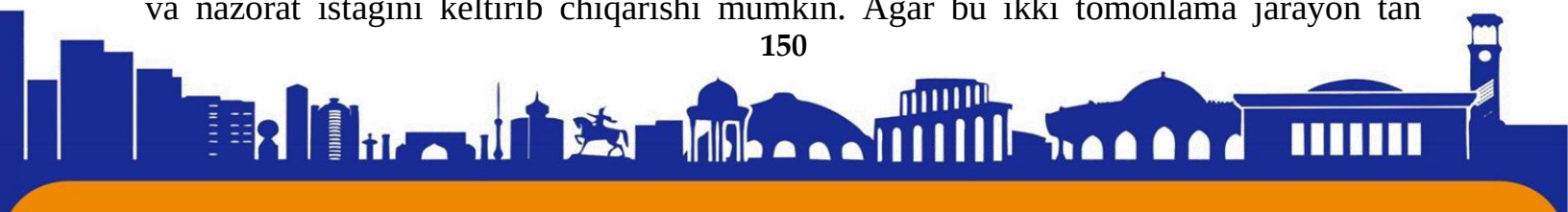
Nizoning bola uchun eng zararli shakllaridan biri uni ota-onalar o‘rtasidagi kurash vositasiga aylantirishdir. Bir ota-onaning ikkinchisini bolaning oldida kamsitishi, “kim tomonda bo‘lish”ni talab qilishi, bolani xabar tashuvchi yoki hakam roliga qo‘yishi psixologik bosimni kuchaytiradi. Bu holat bolada sodiqlik konflikti, aybdorlik, xavotir va yaqin munosabatlarga ishonchsizlikni shakllantirishi mumkin. Oilaviy nizoni kattalar mas’uliyati sifatida saqlash, bolani uning tafsilotlariga jalb qilmaslik va nizodan keyin munosabatning tiklanganini ko‘rsatish muhim.

Jismoniy va psixologik zo‘ravonlik alohida xavf omilidir. Jazo qisqa muddatda xulqni to‘xtatgandek ko‘rinsa-da, u bolaga muammoni kuch ishlatish orqali hal qilish modelini ham ko‘rsatishi mumkin. Qo‘rqitish asosidagi intizom ichki axloqiy nazoratni emas, jazodan qochish strategiyasini kuchaytiradi. Bolani himoya qiladigan tarbiya intizomni bekor qilmaydi; u jazolashdan ko‘ra tushuntirish, oqibat, tuzatish va barqaror chegaralarga tayanadi.

BOLA TEMPERAMENTI VA OILAVIY MUHITNING O‘ZARO TA’SIRI

Oilaviy muhitning bir xil xususiyati barcha bolalarga bir xil ta’sir qilmaydi. Temperament, asab tizimi sezgirliigi, yosh, jins, avvalgi tajriba va rivojlanish ehtiyojlari oilaviy ta’sirning kuchini o‘zgartirishi mumkin. Masalan, yuqori emotsional sezgir bola oiladagi tanqid va nizoga kuchliroq javob berishi mumkin, biroq ayni shu sezgirlik qo‘llab-quvvatlovchi muhitda empatiya va ijtimoiy sezgirlikning yuqori rivojlanishiga ham xizmat qilishi mumkin. Demak, individual sezgirlik faqat “xavf” emas; u ijobiy muhitdan ko‘proq foyda olish imkoniyati hamdir.

Shuningdek, ota-ona va bola ta’siri ikki tomonlama. Ota-ona bola xulqiga ta’sir qilgani kabi, bolaning temperament va xulq xususiyatlari ham ota-onaning javobini shakllantiradi. Juda faol, impulsiv yoki tez ranjiydigan bola ota-onada ko‘proq charchoq va nazorat istagini keltirib chiqarishi mumkin. Agar bu ikki tomonlama jarayon tan

olinmasa, oilaviy muammo faqat “noto‘g‘ri ota-ona” yoki “qiyin bola” bilan izohlanadi. Tizimli yondashuv esa munosabat siklini ko‘radi va uni o‘zgartirish mumkin bo‘lgan nuqtalarni aniqlaydi.

RAQAMLI MUHIT VA ZAMONAVIY OILAVIY MUNOSABATLAR

Bugungi oilaviy muhit raqamli texnologiyalardan ajralgan holda mavjud emas. Ota-onaning telefon va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish usuli ham bolaning muloqot tajribasiga ta‘sir qiladi. Bola muhim fikr aytayotgan paytda katta shaxsning muntazam telefonga chalg‘ishi “mening hissiyotim ikkinchi darajali” degan tajribani shakllantirishi mumkin. Shu bilan birga, bolaning ekran vaqtini faqat qat‘iy taqiqlar orqali nazorat qilish ham har doim samarali emas. Oilaviy raqamli qoidalar umumiy, izchil va kattalarning o‘z xulqi bilan tasdiqlangan bo‘lishi kerak.

Raqamli muhitning foydali tomoni ham mavjud: ota-ona va bola birgalikda ta‘limiy resurslardan foydalanishi, masofadagi qarindoshlar bilan aloqa qilishi, ijodiy loyihalar yaratishi mumkin. Shuning uchun masala texnologiyaning o‘zida emas, balki undan foydalanish mazmuni, vaqt chegaralari va real muloqot bilan muvozanatidadir. Oilaviy muhitning zamonaviy sifati “telefon bor yoki yo‘q” bilan emas, texnologiya oiladagi e‘tibor, yaqinlik va muloqotga qanday integratsiya qilinganligi bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

OILAVIY QADRIYATLAR VA SHAXSIY IDENTIFIKATSIYA

Oilada beriladigan qadriyatlar bola shaxsining ma‘naviy-axloqiy yo‘nalishini shakllantiruvchi muhim psixologik manbadir. Bola “nima yaxshi?”, “nima muhim?”, “odamlar bilan qanday munosabat qilish kerak?” kabi savollarga javobni avvalo oiladagi real xatti-harakatlardan oladi. Ota-ona halollik, hurmat, mehnatsevarlik yoki mas‘uliyat haqida gapirishi mumkin, biroq kundalik hayotda ushbu qadriyatlarga zid xulq ko‘rsatsa, bola verbal qoida va real model o‘rtasidagi tafovutni sezadi. Shu sababli qadriyatlarni shakllantirishning eng kuchli vositasi nasihat emas, balki oiladagi muomala, qaror qabul qilish va boshqalarga munosabatda namoyon bo‘ladigan izchil modeldir. Oilaviy an‘analar, birgalikda bajariladigan vazifalar, qarindoshlar bilan aloqalar va umumiy maqsadlar bolada “men kimman?” va “qaysi guruhga mansubman?” degan identifikatsion savollarga javob berishga yordam beradi. Biroq identifikatsiya bolaning individual xususiyatlarini bostirish hisobiga shakllantirilmasligi kerak. Sog‘lom oilaviy

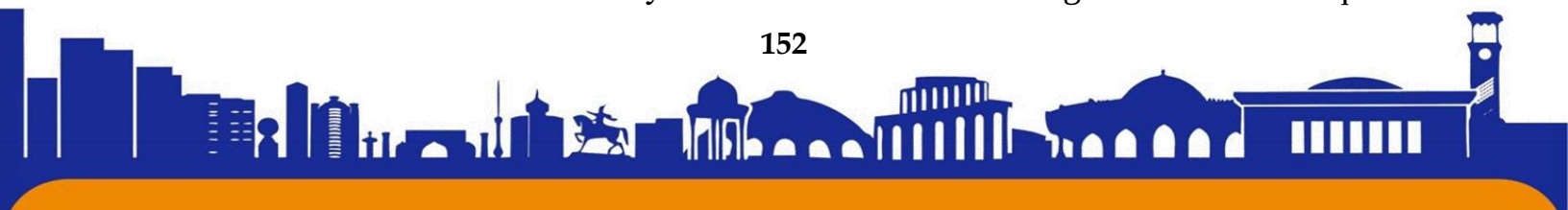
identifikatsiya “bizning oilamizda shunday” degan umumiylik bilan birga “sen o‘z fikring va qiziqishingga egasan” degan avtonomiyani ham tan oladi.

Bola ulg‘aygani sari uning o‘ziga xos qiziqishlari, kasbiy orzulari, do‘stlar doirasi va dunyoqarashi oilaviy qarashlardan qisman farqlanishi tabiiy. Ayniqsa o‘smirlik davrida mustaqil identifikatsiya shakllanishi uchun fikrlar farqiga chidamli muloqot zarur. Ota-ona har qanday farqli fikrni hurmatsizlik yoki itoatsizlik sifatida qabul qilsa, bola ikki yo‘ldan birini tanlashi mumkin: tashqi moslashuv evaziga ichki fikrini yashirish yoki keskin qarshilik orqali mustaqilligini himoya qilish. Har ikkala holatda ham ochiq muloqot zaiflashadi. Muqobil yo‘l – oilaviy chegaralarni saqlagan holda bolaning fikrini tinglash, dalil so‘rash, muzokara qilish va yoshiga mos tanlov huquqini kengaytirishdir. Bu jarayon nafaqat identifikatsiya, balki tanqidiy fikrlash, mas’uliyat va qaror oqibatini qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

IJTIMOIIY-IQTISODIY STRESS VA OILAVIY MUNOSABATLARNING BILVOSITA TA’SIRI

Oilaviy muhitni faqat ota-onaning shaxsiy fazilatlarini bilan izohlash yetarli emas. Moliyaviy qiyinchilik, ishsizlik, haddan tashqari ish yuklamasi, uy-joy muammolari, yaqin kishining kasalligi yoki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning kamligi ota-onaning psixologik resursini kamaytirishi mumkin. Resurs kamayganda sabr, izchillik va emotsional sezgirlikni saqlash qiyinlashadi; oiladagi mayda nizolar tezroq keskinlashadi. Bunday vaziyatda bola stressning bevosita sababi bo‘lmasa ham, uning oqibatlarini oilaviy munosabat orqali his qiladi. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi aynan shu bilvosita mexanizmni tushuntirishga yordam beradi: ota-onaning ish joyidagi yoki jamiyatlardagi bosim mikrotizim bo‘lgan oiladagi munosabat sifatiga ta’sir qilishi mumkin [4]. Shu sababli oilaviy profilaktika faqat “ota-onaga to‘g‘ri gapirishni o‘rgatish” bilan cheklanmasligi, balki ijtimoiy yordam, stressni boshqarish, vaqt va majburiyatlarni taqsimlash kabi real resurslarni ham hisobga olishi kerak.

Ota-onaning ruhiy holati ham shunga o‘xshash mexanizm orqali bola rivojlanishiga ta’sir qiladi. Uzoq davom etuvchi depressiv kayfiyat, kuchli xavotir, emotsional charchash yoki tartibga solinmagan g‘azab ota-onaning bolaga javobchanligini pasaytirishi mumkin. Bunda muammoni “yomon ota-onalik” sifatida axloqiy baholash emas, yordamga ehtiyoj sifatida ko‘rish muhim. Zamonaviy tizimli sharhlar ota-onaning emotsional boshqaruvi

va tarbiya amaliyotlari o'rtasida bog'liqlik borligini ko'rsatadi [16]. Demak, bolaning shaxsiy rivojlanishini himoya qilish uchun ayrim vaziyatlarda eng samarali choralar bolaga emas, balki ota-onaning o'z ruhiy salomatligi va oilaning umumiy resurslariga qaratilishi mumkin. Bu yondashuv oilani ayblashdan ko'ra, uning funksional imkoniyatlarini tiklashga yo'naltirilganligi bilan amaliy jihatdan samaraliroqdir.

HIMOYA OMILLARI VA SOG'LOM OILAVIY MUHIT MEZONLARI

Sog'lom oilaviy muhit ideal va konfliktsiz muhit degani emas. Uning asosiy belgisi – muammolar paydo bo'lganda munosabatni tiklash qobiliyatidir. Ota-ona xato qilganda kechirim so'rashi, hissiyotini izohlashi va keyingi safar boshqacha yo'l tutishga harakat qilishi bolaga insoniy munosabatlarning moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bu jarayon bolada “munosabat buzilsa ham tiklanishi mumkin” degan xavfsiz psixologik modelni shakllantiradi.

Himoya omillariga emotsional iliqlik, bashorat qilinadigan kundalik tartib, yoshga mos mustaqillik, birgalikdagi faoliyat, oilaviy an'analar, bolani tinglash, maktab bilan hamkorlik, ota-onaning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmog'i va zarur paytda mutaxassisga murojaat qilish kiradi. Ushbu omillar bolaning stressga bardoshlilikini oshiradi. Ayniqsa, kamida bitta barqaror va ishonchli katta shaxs bilan munosabat xavfli sharoitlarda muhim himoya omili bo'lishi mumkin.

So'nggi meta-tahlillar qo'llab-quvvatlovchi ota-onalik usullari bolalarning o'zini boshqarish ko'nikmalari bilan ijobiy, mustaqillikni bostiruvchi usullar esa salbiy bog'lanishini ko'rsatadi [15]. Bu natijalar oilaviy tarbiyada maqsad bolani “to'liq nazorat qilish” emas, balki u asta-sekin o'zini boshqara oladigan shaxsga aylanishi uchun tashqi tayanch yaratish ekanini ko'rsatadi.

AMALIY TAVSIYALAR

Oilaviy muhitni yaxshilash bo'yicha amaliy ishlar bir necha darajada olib borilishi kerak. Birinchi daraja ota-onaning bola rivojlanish davrlari haqidagi bilimini oshirishdir. Yoshga mos bo'lmagan talablar ko'pincha ortiqcha konflikt keltirib chiqaradi. Masalan, maktabgacha yoshdagi boladan kattalarnikidek emotsional nazorat kutish yoki o'smirning mustaqillik ehtiyojini “itoatsizlik” deb talqin qilish munosabatni keskinlashtiradi. Ota-

onaga rivojlanishning normativ xususiyatlarini tushuntirish ayrim “muammolar”ni patologiyalashtirishning oldini oladi.

Ikkinchi yo‘nalish – muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish. Faol tinglash, bolaning fikrini qayta ifodalash, hissiyotini nomlash, “sen doim...” tipidagi umumlashtiruvchi ayblovlar o‘rniga vaziyatga oid aniq fikr bildirish, qoidalarni oldindan kelishish va oqibatlarni izchil qo‘llash muhim. Uchinchi yo‘nalish – ota-onaning o‘z stressini boshqarishidir. Charchagan va zo‘riqqan katta shaxsdan doimiy ravishda ideal emotsional javob kutish real emas. Oiladagi yordam taqsimoti, dam olish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va zarur hollarda psixologik yordam oilaviy muhit sifatini bevosita yaxshilashi mumkin.

To‘rtinchi yo‘nalish – bolaning mustaqilligini bosqichma-bosqich oshirish. Mas’uliyat yoshga mos tanlovlar orqali shakllanadi. Ota-ona barcha muammoni bolaning o‘rniga hal qilib bersa, qisqa muddatda nizolar kamayishi mumkin, biroq uzoq muddatda tashabbuskorlik va muammoni hal qilish ko‘nikmalari sust rivojlanadi. Shu sababli “yordam berish” va “o‘rniga bajarish”ni farqlash zarur. Bolaga qiyinchilikni butunlay olib tashlash emas, uni boshqarishi mumkin bo‘lgan darajaga keltirish samaraliroq.

Beshinchi yo‘nalish – xavf belgilarini erta aniqlash. Bola uzoq vaqt davomida uyqu, ishtaha, o‘qish, muloqot yoki xulqida keskin o‘zgarish ko‘rsatsa, doimiy qo‘rquv, o‘ziga zarar yetkazish fikrlari, zo‘ravonlikka duch kelish belgilari yoki oilaviy konfliktning yuqori darajasi mavjud bo‘lsa, masalani faqat tarbiyaviy choralar bilan cheklash to‘g‘ri emas. Bunday vaziyatda maktab psixologi, bolalar psixologi, shifokor yoki tegishli himoya xizmatlariga murojaat qilish zarur.

MUHOKAMA

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muhitning bola shaxsiga ta’sirini bitta omil bilan izohlash mumkin emas. Iliqlik muhim, lekin chegaralarsiz iliqlik yetarli emas; nazorat zarur, biroq psixologik bosimga aylangan nazorat zararli; mustaqillik foydali, ammo yosh va tayyorgarlik darajasiga mos bo‘lishi kerak. Shaxs rivojlanishi uchun eng maqbul kombinatsiya emotsional qabul qilish, izchil chegaralar, bolaning fikrini hurmat qilish va mas’uliyatni bosqichma-bosqich topshirishdan iborat.

Yana bir muhim xulosa – oilaviy ta’sir deterministik emas. Salbiy oilaviy tajribaga ega har bir bola albatta psixologik muammo rivojlantirmaydi va ijobiy oilada ulg‘aygan har

bir bolada ham barcha ko'rsatkichlar avtomatik ravishda yuqori bo'lmaydi. Maktab, tengdoshlar, individual temperament, boshqa ishonchli kattalar va hayotiy tajriba ta'sirni kuchaytirishi yoki yumshatishi mumkin. Bu holat profilaktikada umidsizlikka emas, erta aralashuv va himoya omillarini ko'paytirishga asos bo'ladi.

Ilmiy nuqtayi nazardan yana bir cheklov sabab va oqibatni aniqlash masalasidir. Ko'plab tadqiqotlar korrelyatsion bo'lib, ota-ona xulqi bolaga ta'sir qilishi bilan birga, bolaning xususiyatlari ham ota-ona xulqini o'zgartirishini ko'rsatadi. Shu sababli amaliy tavsiyalar "bitta ideal tarbiya formulasi"ga emas, oila va bolaning konkret ehtiyojlarini baholashga tayangan bo'lishi kerak.

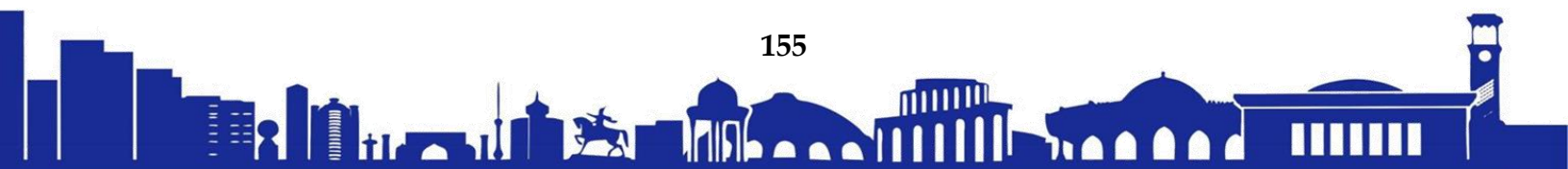
XULOSA

Oilaviy muhit bola shaxsiy rivojlanishining eng muhim psixologik kontekstlaridan biridir. Emotsional xavfsizlik, ishonchli bog'lanish, ota-onaning sezgir va izchil munosabati, muloqot madaniyati, yoshga mos chegaralar va mustaqillikni qo'llab-quvvatlash bolada barqaror o'zini baholash, o'zini boshqarish, ijtimoiy kompetentlik, mas'uliyat va psixologik barqarorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Doimiy konflikt, qo'pol va psixologik nazorat, emotsional e'tiborsizlik, zo'ravonlik va beqaror qoidalar esa rivojlanish xavfini oshiradi.

Bola tarbiyasida asosiy vazifa xatti-harakatni tashqi bosim bilan nazorat qilish emas, balki bolaning vaqt o'tishi bilan o'zini boshqara oladigan, hissiyotlarini tushunadigan, boshqalar bilan sog'lom munosabat quradigan va mas'uliyatli qaror qabul qiladigan shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berishdir. Shu sababli oilaga yo'naltirilgan psixologik profilaktika ota-onaning tarbiya ko'nikmalari bilan birga uning ruhiy holati, oilaviy muloqot, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va maktab bilan hamkorlikni ham qamrab olishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. New York: Basic Books, 1969.
2. Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978.

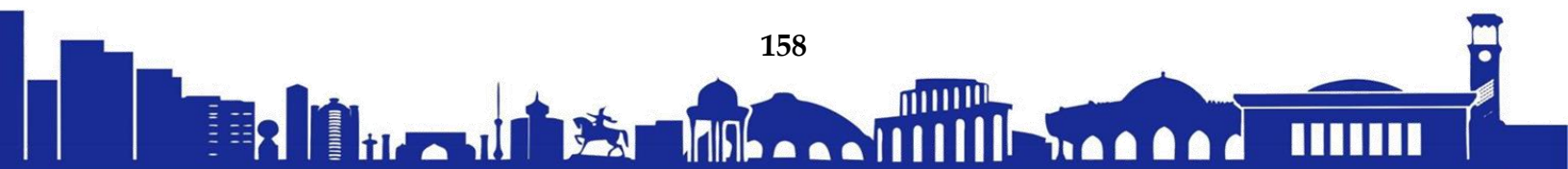

3. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
4. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
5. Baumrind D. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use // Journal of Early Adolescence. 1991. Vol. 11(1). P. 56–95.
6. Gorostiaga A., Aliri J., Balluerka N., Lameirinhas J. Parenting Styles and Internalizing Symptoms in Adolescence: A Systematic Literature Review // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2019. Vol. 16(17). 3192.
7. Rhoades K. A. Children's Responses to Interparental Conflict: A Meta-Analysis of Their Associations With Child Adjustment // Child Development. 2008. Vol. 79(6). P. 1942–1956.
8. Minuchin S. Families and Family Therapy. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1974.
9. Rogers C. R. Client-Centered Therapy. Boston: Houghton Mifflin, 1951.
10. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
11. World Health Organization. Promoting healthy growth and development. Geneva: WHO, 2026.
12. World Health Organization. Improving the health and wellbeing of children and adolescents: guidance on scheduled child and adolescent well-care visits. Geneva: WHO, 2024.
13. World Health Organization. Global Initiative to Support Parents. Geneva: WHO, 2022.
14. Verhagen C. et al. Coregulation between parents and elementary school-aged children in response to challenge and in association with child outcomes: a systematic review // Developmental Psychology. 2024.
15. Associations between parenting styles and child self-regulation skills: A series of meta-analyses // Journal of Family Psychology. 2025. DOI: 10.1037/fam0001379.

16. Zitzmann J. et al. Emotion Regulation, Parenting, and Psychopathology: A Systematic Review // *Clinical Child and Family Psychology Review*. 2024. Vol. 27(1). P. 1–22.
17. Orth U., Erol R.Y., Luciano E.C. Development of self-esteem from age 4 to 94 years: A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*. 2018;144(10):1045–1080.
18. Sowislo J.F., Orth U. Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*. 2013;139(1):213–240.
19. Акрамов, М. Р. ВЫРАЖЕНИЕ ВНУТРЕННИХ КОНФЛИКТОВ ЧЕЛОВЕКА ПО ОТНОШЕНИЮ К ПРИРОДЕ. *ВЕСТНИК ИНТЕГРАТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ*, 31.
20. Акрамов, М. Р. PSYCHOLOGICAL CONTEXT OF RESEARCHING ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN MODERN PSYCHOLOGICAL RESEARCH.
21. Akramov, M. R. (2022). Inson tabiat munosabatlarida ekologik ong xususiyatlarining shakllanishi. *Academic research in educational sciences*, 80-83.
22. Акрамов, М. Р. (2023). Психологические механизмы формирования экологического сознания личности. *ВЕСТНИК ИНТЕГРАТИВНОЙ ПСИХОЛОГИИ*, 11.
23. Акрамов, М. Р. Психологические проблемы изучения формирования экологического сознания. *Международный научно-практический электронный журнал «Моя профессиональная карьера»*. Выпуск, (33), 97.
24. Акрамов, М. Р. (2016). Психологические особенности развития экологического сознания. *Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире*, (16-3), 32-34.
25. Акрамов, М. Р. (2021). Психиканинг ривожланишига бўлган экопсихологик ёндашувнинг асосий қоидалари. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 3), 199-202.
26. Акрамов, М. Р. Экологическое сознание как особенность развития. *вестник интегративной психологии*, 31.
27. Акрамов, М. Р. (2020). Психологические аспекты формирования экологического сознания личности. *Наука и мир*, (11), 80-81.

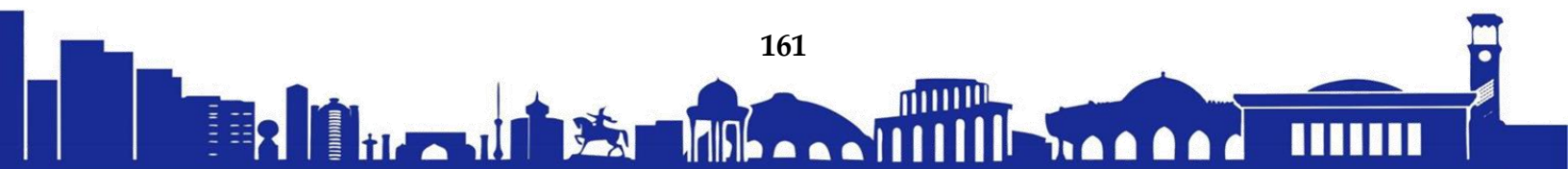
28. Масасина, Е. А., & Тимохина, М. А. (2021). Психологические аспекты формирования экологической культуры студентов агропромышленного комплекса. In *СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЯЮЩЕЙСЯ СРЕДЫ* (pp. 103-106).
29. Акрамов, М. Р. (2023). Формирование характеристик экологического сознания в отношении человека с природой. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences* (Vol. 2, No. 2, pp. 113-118).
30. Акрамов, М. Р. (2014). Психологические свойства формирования экологического сознания студентов. *Наука и мир*, (1), 365-367.
31. Акрамов, М. Р. (2023). Психологические вопросы изучения экологического сознания при формировании здоровой среды «зеленое пространство». In *Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies* (Vol. 2, No. 9, pp. 50-55).
32. Namozova, L. (2024). YUQORI SINF O 'QITUVCHILARIDA PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALAR NAMOYON ETILISHINING ILMIY ASOSLARI. *TAMADDUN NURI JURNALI*, 11(62), 197-199.
33. Mirzamukhamedov, O. K., Mirsharopov, U. M., Sodikova, Z. S., Akhmedova, S. M., Khatamov, A. I., & Mirzabekova, O. A. (2020). Especially the development of myocarditis in hypothyroidism in postnatal ontogenesis. *Indian Journal of Forensic Medicine and Toxicology*, 14(4), 7737-7745.
34. Eshbaev, E. A., Mirzamukhamedov, O. K., & Kholieva, N. K. (2025). Clinico-morphological characteristics of acute fatty liver of pregnancy. *Medical journal of Uzbekistan*, 1(3), 193-200.
35. Mirzamukhamedov, O. K. (2025). Morphological changes of the heart wall when mexidol is used in experimental hypothyroidism. *Международный журнал научной педиатрии*, 4(2), 907-916.
36. Мирзамухамедов, О. (2025). МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ СТЕНКИ СЕРДЦА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ МЕКСИДОЛА ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ГИПОТИРЕОЗЕ. *Международный журнал научной педиатрии*, 4(2), 907-916.

37. Mirsharopov, U. M., Usmonov, R. J., Teshaev, O. R., & Mirzamuhamedov, O. K. (2020). MORPHOLOGICAL CHANGE OF MYOCARDIUM IN HYPOTHYROIDISM. *Medicine*, 2020(1), 8.
38. Mirzamuhamedov, O. M., & Akhmedova, S. M. (2017). State of the myocardium in experimental toxic myocarditis. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 5, No. 10, pp. 53-55). ROST.
39. Чориев, Б. А., & Мирзамухамедов, О. Х. (2025). Амелобластомада патоморфологик текширувнинг ўрни. *Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 4(6), 1050-1055.
40. Миршарапов, У. М., Ахмедова, С. М., Мирзамухамедов, О. Р., & Тилябов, И. А. (2018). Морфофункциональные изменения стенок сердце при воздействии пестицидов. *Морфология*, 153(3), 183-184.
41. Mirzamukhamedov, O. (2026). Clinical and historical analysis of kidney diseases causing maternal death during pregnancy. *South Aral Region Medical Journal*, 2(1), 236-245.
42. Мирзамухамедов, О. Х. (2026). ҲОМИЛАДОРЛИК ФОНИДА РИВОЖЛАНГАН ПИЕЛОНЕФРИТНИНГ ПАТОМОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИ. *Zamonaviy tibbiyot jurnali (Журнал современной медицины)*, 12(1), 388-393.
43. Мирзамухамедов, О. Х., Азизова, Ф. Х., Отажанова, А. Н., Ишанджанова, С. Х., & Махмудова, Ш. И. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСТНАТАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ МИОКАРДА ПОТОМСТВА. ПОЛУЧЕННОГО В УСЛОВИЯХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ГИПОТИРЕОЗА У МАТЕРИ.
44. Мирзамухамедов, О. Х. (2026). АНАЛИЗ КЛИНИКО-АНАМНЕСТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПОЧЕК, АССОЦИИРОВАННЫХ С МАТЕРИНСКОЙ СМЕРТНОСТЬЮ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ. *ОСНОВЫ МЕДИЦИНЫ*, 1(8), 246-251.
45. Ravshanovna, S. D., Nurmatovich, B. K., Shavkatovich, A. D., Rakhimovich, O. S., & Xadjiakbarovich, M. O. (2025). Analysis of Morphological Changes in Experimental Animals Under the Influence of Soya Flour No. 24.

46. Xadjiakbarovich, M. O. (2025). ONALAR O 'LIMIDA XOMILADORLIKKA BOG 'LIQ BO 'LGAN BUYRAK PATOLOGIYALARI.
47. Ishandjanova, S., Otazhanova, A., Rahmatullayeva, R., & Fozliyeva, M. (2023). DYNAMICS OF CHANGES IN THE CELLULAR COMPOSITION OF VARIOUS STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ZONES OF PEYER'S PATCHES OF OFFSPRING BORN FROM FEMALE RATS WITH HYPOTHYROIDISM. *Science and innovation*, 2(D10), 88-90.
48. Azizova, F. K., Sobirova, D. R., Otajonova, A. N., & Mirzamuxamedov, O. K. (2023). NEW MODERN METHODS OF TEACHING HISTOLOGY AND SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS. In *АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 211-219).
49. Азизова, Ф. Х., Барышникова, Н. В., Батракова, Л. В., Бекиров, С. Н., Бекирова, З. С., Бекирова, Э. Ш., ... & Яковлева, Т. В. (2023). АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ.
50. Mirsharapov, U. M., Akhmedova, S. M., Mirzamukhamedov, O. R., & Tilyabov, I. A. (2018). Morpho-functional changes in the walls of the heart after exposure to pesticides. *Morphology*, 153(3), 183-184.
51. Mirzamukhamedov, S. K. O. Role and Effect Influence of Rehabilitation Elements in Sports. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 1180-1186.
52. Рахматов, А. С., Мирзамухамедов, О. Х., & Ишанджанова, С. Х. СТАНОВЛЕНИЯ МИОКАРДА ПОТОМСТВА САМОК КРЫС С ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫМ ГИПОТИРЕОЗОМ». *РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ*, 154.
53. Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). Preparing future teachers for educational activities based on innovative technologies. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(12), 548-552.
54. Mirzayeva, F. (2022). KREDIT MODUL TZIMINING AMALIYOTGA JORIY ETILISHI. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11).
55. Mirzayeva, F., & Shukurova, S. (2025). SOG 'LOM ISH MUHITI YARATISHDA RAHBARNING LIDERLIK USLUBI VA UNING IJODIY JARAYONLARGA TA'SIRI. *TerDU xabarlari*, 1(01-2025).

56. Mirzayeva, F. O., & Abulova, M. K. (2023). DEMOKRATIK JAMIYATDA PEDAGOGIK HAMKORLIK MUHITI ASOSIDA MUSTAQIL FIKRLOVCHI BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 2(Special Issue 12), 302-305.
57. Mirzayeva, F. O., & Ubaydullaeva, D. A. Q. (2023). OLIY TA'LIM TIZIMIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHGA QO 'YILAYOTGAN TALABLAR. *Academic research in educational sciences*, 4(KSPI Conference 1), 121-125.
58. Odiljonovna, M. F., & Alisherovna, D. (2022). Credit module system and its importance in the higher education system Tashkent State in the name of Nizomi Pedagogical University Department of Pedagogy. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(4).
59. Мирзаева Фарохат Одилжоновна (2021). КУЛЬТУРА МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК ВАЖНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ. *Наука и образование сегодня*, (2 (61)), 71-72.
60. Мирзаева, Ф. О. (2019). ВОПРОС МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕМЬЕ ПО ИДЕИ ВОСТОКОВЕДОВ. *Экономика и социум*, (1-1 (56)), 664-667.
61. Odiljonovna, M. F. (2019). USE OF PERSUASION AND INFLUENCE IN FUTURE TEACHER INTERPERSONAL COMMUNICATION. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(10).
62. Мирзаева, Ф. О. (2018). ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC REVIEW OF THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION* (pp. 71-72).
63. Мирзаева Фарохат Одилжоновна (2018). Использование современных педагогических технологий в процессе формирования культуры межличностных взаимоотношений у студенческой молодежи Узбекистана. *Наука и образование сегодня*, (10 (33)), 52-53.
64. Мирзаева, Ф. О. (2017). Профессиональная подготовка будущих преподавателей на основе формирования культуры межличностных отношений. *Современные инновации*, (2 (16)), 59-60.

65. Odiljonovna, M. F. Foreign Experience in Analysis OF Learning Results. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 2(10), 185-187.
66. Gulmira, B. (2019). Semantic and psychological relationship of Envy and Jealousy. In *Bridge to science: research works* (pp. 174-176).
67. Nishonova, Z. T., Xodjaqulova, D. I., Djumaboyeva, M. B., & Baykunosova, G. Y. (2013). Kichik maktab yoshidagi bolalar xavotirlanish psixokorreksiyada ertak terapiyasidan foydalanish uslubiyati.
68. Taskarayevna, N. Z., Yuldibayevna, B. G., Niyazova, N., Shehzadi, I., & Turayev, S. (2026). Pedagogical Transformations: Agentic AI as a Co-Teacher and Learning Partner. In *Multidisciplinary Perspectives on Agentic AI in Educational Systems* (pp. 63-86). IGI Global Scientific Publishing.
69. Yuldibayevna, B. G. (2020). Masofaviy ta'limdagi talaba shaxsini tarbiyalashda psixologik tavsilyalar. *Science and Education*, 1(1), 454-457.
70. Абдуллаева, М. Ж., & Бекманова, Ж. А. (2024). Методики арт-терапии в логопедической работе с детьми с задержкой речевого развития. *Научный редактор*, 4.
71. Бекманова, Ж. А. (2026). Роль эмпатии в формировании благоприятного психологического климата в дошкольной образовательной организации. *SCIENCE and SOCIETY*, (4-3), 25-27.
72. Бекманова, Ж. А., & Жаббарбергенов, Ш. Е. (2026). Цифровые технологии в системе трудового обучения детей с нарушениями слуха. *SCIENCE and SOCIETY*, (2-3), 16-18.
73. Бекманова, Ж. А. (2026). Система арттерапевтических технологий в логопедической работе с разными видами речевых нарушений у детей дошкольного возраста. *SCIENCE and SOCIETY*, (1-3), 12-14.
74. Абдуллаева, М. Ж. (2025). ЭФФЕКТИВНОСТЬ НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В ЛОГОКОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (64-1 (том 2)).

75. Абдуллаева, М. Ж., & Бекманова, Ж. А. (2025). Психологическая поддержка воспитателей, работающих с детьми с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования. *SCIENCE and SOCIETY*, (7-2), 5-6.
76. Бекманова, Ж. А. (2025). Междисциплинарный подход к сопровождению ребенка с ограниченными возможностями здоровья в дошкольной образовательной организации. *SCIENCE and SOCIETY*, (7-2), 25-26.
77. Сапарбаева, М. А., & Бекманова, Ж. А. (2025). Нейромоторная коррекция в работе с детьми с особыми образовательными потребностями. *SCIENCE and SOCIETY*, (5-2), 54-56.
78. Bekmanova, J. A., & Tajimuratov, A. J. (2025). Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq buzilishlarini tuzatish jarayonida logoritmik texnologiyalarni qo'llash. *SCIENCE and SOCIETY*, (5-2), 16-17.
79. Бекманова, Ж. А., & Калыбаева, А. Е. (2025). Основные направления и принципы формирования толерантности дошкольников. *SCIENCE and SOCIETY*, (4-2), 7-9.
80. Бекманова, Ж. А., & Абдуллаева, М. Ж. (2025). НОВЫЕ ВЕКТОРЫ В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА. *Inter education & global study*, 3(6), 472-480.
81. Абдуллаева, М. Ж., & Бекманова, Ж. А. (2025). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДЕФЕКТОЛОГИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ. *Inter education & global study*, 3(4 (1)), 327-333.
82. Бекманова, Ж. А., & Сапарбаева, М. А. (2025). ИГРОВЫЕ МЕТОДЫ НЕЙРОМОТОРНОЙ КОРРЕКЦИИ. *Inter education & global study*, 3(6), 481-491.
83. Абдуллаева, М. Ж., & Бекманова, Ж. А. (2024). ПРИМЕНЕНИЕ АРТ-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ. *IN SITU*, (7), 65-67.
84. Лялина, О. А., & Абдуллаева, М. Ж. (2022). МЕТОД СОЗДАНИЯ КОНЦЕПЦИИ ЭРГОНОМИЧНОГО ПРОСТРАНСТВА НА ОСНОВЕ ЦЕННОСТЕЙ. In *XI Конгресс молодых ученых* (pp. 393-400).
85. Абдуллаева, М. Ж., & Лялина, О. А. (2022). ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГОВОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ И ПРОДВИЖЕНИЯ АРТ-

ПРОСТРАНСТВ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ИХ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА. In XI Конгресс молодых ученых (pp. 106-109).

86. Bekmanova, J. A. Innovative Technologies Of Musical Education In Kindergarten.

87. БЕКМАНОВА, Ж. А. РОЛЬ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА ВО ВСЕСТОРОННЕМ РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ. ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА Учредители: Издательство "МОЗАИКА-СИНТЕЗ", (10), 445-448.

88. Алламбергенова, М. Х., & Султанова, Ж. К. (2026). ОРГАНИЗАЦИЯ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ТЯЖЕЛЫМИ РЕЧЕВЫМИ ПРОБЛЕМАМИ. *НАУКА и ОБЩЕСТВО*, 4-3, 11-13. <https://journal.ndpi.uz/ss/article/view/2026-4-3-004>

89. Kumar, A., Jakhongir, S., Umarbek, J., Shojonov, M., Khasanbaevna, A. M., & Ugli, A. A. F. (2026). Digital Twins and Data-Driven Infrastructure Management. In *The Economics of Decarbonized Transport: AI Technologies, Market Mechanisms, and Policy Innovation* (pp. 173-212). IGI Global Scientific Publishing.

90. Allambergenova, M. X. (2025). МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTLARIDA INTERAKTIV O ‘QUV MAJMUALARIDAN FOYDALANISH. *SCIENCE and SOCIETY*, (7-2), 9-12.

91. Allambergenova, M. X. (2025). МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTLARIDA KOMPYUTER DASTURLARIDAN O ‘QUV-TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH. *Inter education & global study*, 3(6), 36-43.

92. Allambergenova, M., & Adilbekova, S. (2025). Use of cloud technology in organizing independent education. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(2), 826-830.

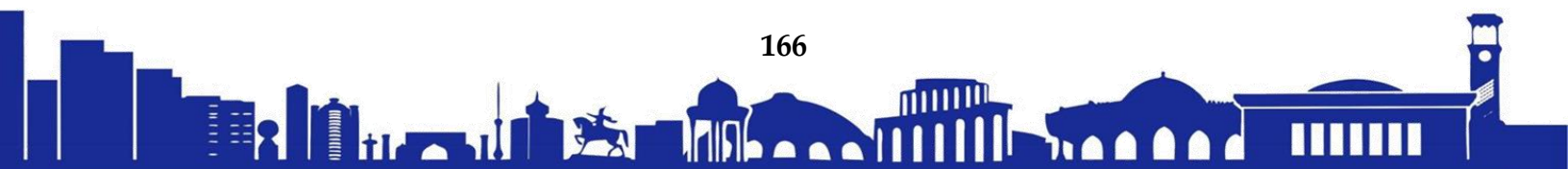
93. Allambergenova, M. X. (2024). ELEKTRON TA’LIM RESURSLARI VOSITASIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI KASBIY FAOLIYATGA YO ‘NALTIRIB O ‘QITISH METODIKASI. *SCIENCE and SOCIETY*, (6-2), 60-62.

94. Allambergenova, M. X. (2024). Elektron ta’lim resurslari vositasida axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatga yo ‘naltirib o ‘qitish metodikasi. *SCIENCE and SOCIETY*, (6-2), 60-62.

95. Алламбергенова, М. Х., & Жугинисова, Ж. И. (2022). МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАЛАЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИГА ЭЛЕМЕНТАР МАТЕМАТИК БИЛИМ БЕРИШ УСЛУБИЁТИ. *SCIENCE and SOCIETY*, (4-2), 41-43.
96. Allambergenova, M. X. (2022). «INFORMATIKA HAM XABAR TECHNOLOGIYALARI» PĀNINEN ELEKTRON OQIW RESURLARIN JARATIWDIŇ DIDAKTIKALIQ ĀHMIYETI. *SCIENCE and SOCIETY*, (4-2), 7-10.
97. Allambergenova, M., Kunnazarov, A., & Kazbekova, E. (2020). Creation of pedagogical software for practical Training in computer science. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(12), 86-91.
98. Утепбергенова, А. Т., & Алламбергенова, М. (2018). РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ. In *Донецкие чтения 2018: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности* (pp. 394-395).
99. Allambergenova, M. X. (2012). Creation of interactive educational complexes of computer science and their use in the educational process. *Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences*, 117.
100. Allambergenova, M. X. (2012). Informatikadan interaktiv o‘quv majmualar yaratish va ulardan ta’lim jarayonida foydalanish. *Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya.–Toshkent*, 117.
101. Allambergenova, M. X. (2012). Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences.
102. Алламбергенова, М. (2010). Использование интерактивных учебных комплексов в процессе высшего образования как средство формирования творческой атмосферы. *Образование.–Алмата*, (6), 132-134.
103. Алламбергенова, М. Х. (2010). Методика использования интерактивных учебных комплексов по курсу информатика и информационные технологии. *Молодой ученый*, (8-2), 142-145.
104. Мусурманова, О., Палуанова, Х., Рискулова, К., & Курбаниязова, З. (2019). Педагогик атамалар луғати: ўзбек, рус, инглиз тилларида. *Т.: “TURON_IQBOL*.
105. Куронов, М. К., & Курбаниязова, З. (2003). КИжтимой педагогика.

106. Курбаниязова, З. К. (2002). Тарбиявий ишлар жараёнида ўқувчиларда миллий ўзликни англашни шакллантиришнинг педагогик асослари (қорақалпоқ мактабларининг VII-IX синфлари мисолида): Пед. фан. номз.... дисс.
107. Kurbaniyazova, Z. K. Ijtimoiy-pedagogik kompetentlik bo 'lajak o 'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining muhim kompetenti sifatida. *Nukus, Ilim hám jámiyet jurnali*//2021, 1-37.
108. Курбаниязова, З. К. (2022). Аралаш таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоийпедагогик компетентлигини ривожлантириш: педагогика фанлари бўйича фан доктори (DSc).... дисс.
109. Мусурмонова, О., & Курбаниязова, З. К. (2018). Инновационные образовательные технологии и педагогическая компетентность.
110. Курбаниязова, З. К., & Реймова, Ш. (2017). Процесс модернизации системы образования в республике Узбекистан и независимые учителя. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-6), 131-135.
111. Kurbaniyazova, Z. K. (2025). TA'LIM TIZIMIDA SUN'IY INTELLEKT ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI: YUTUQLAR VA KAMCHILIKLAR. *Inter education & global study*, 3(6), 16-24.
112. Курбаниязова, З. К. (2023). Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашда таълим методларидан самарали фойдаланиш дидактиканинг асосий муаммоларидан бири сифатида. *SCIENCE and SOCIETY*, (4-2), 28-31.
113. Kurbaniyazova, Z. (2023). BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ARALASH TA'LIMNI JORIY ETISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. *Science and innovation*, 2(Special Issue 9), 405-408.
114. Kalbaevna, K. Z. (2022). INTEGRATED EDUCATION AS A MEANS OF DEVELOPING SOCIAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(7).
115. Kurbaniyazova, Z. K. (2022). Pedagogical possibilities of information education environment in the development of socio-pedagogical competence of future teachers. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(7), 180-186.

116. Замира, К. К. (2022). ТАЪЛИМНИНГ СИФАТИНИ ОШИРИШДА РИСКЛАР МУАММОСИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(4), 4-10.

117. Эшкараев, С. Ч., Тураев, Х. Х., & Эшкораев, С. С. (2021). ВЛИЯНИЕ ГЕКСАХЛОРИД ГЕКСАНА НА ПОВЫШЕНИЕ РАДИОАКТИВНОСТИ В ПОЧВАХ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. In *СОВРЕМЕННАЯ ХИМИЧЕСКАЯ ФИЗИКА НА СТЫКЕ ФИЗИКИ, ХИМИИ И БИОЛОГИИ* (pp. 399-400).

118. Эшкараев, С. Ч., Тураев, Х. Х., & Бабамуратов, Б. Э. (2021). РАДИОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РАДИОНУКЛИДОВ В ПОЧВАХ ЮЖНЫХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 290-319).

119. Akhatov, A. A., Eshkaraev, S. S., Normurodova, K. D., & Eshkoraev, S. S. (2021). Study of the influence of graphene nanofillers on the properties of composites based on polypropylene. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 10 (102), 816-818.

120. Eshkaraev, S., Eshqorayev, S., Abdulhamidova, H., & Abdulhamidov, J. (2022). VODOROD ISHLAB CHIQRISH: ELEKTROLIZ. *Science and innovation*, 1(A8), 360-365.

121. Абдуалиев, Н. Х., Абдувалиева, М. Ж., Бадекин, М. Ю., Витяев, С. М., Владимирова, Ю. В., Ганчар, А. И., ... & Юлчиева, М. Г. (2024). СОВРЕМЕННАЯ НАУКА, ОБЩЕСТВО И ТЕХНОЛОГИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ.

122. Uralov, N. B., Turaev, H. K., Eshkarayev, S. S., & Eshqorayev, S. S. (2021). Analysis of graphene properties, production and application. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 11 (103), 726-728.

123. Абдулхамидова, Х., & Эшкораев, С. (2022). НОВЫЕ ЦЕМЕНТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 1(4), 28-31.

124. Abdulhamidova, H., Eshkoraev, S., & Javgashev, Y. (2022). TECHNOLOGY OF SILICATE BRICK PRODUCTION. *Solution of social problems in management and economy*, 1(4), 8-11.

125. Eshkoraev, S., Abdulhamidova, H., & Javgashev, Y. (2022). INGREDIENT OF PORTLAND CEMENT. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 2(9), 21-23.
126. Eshqorayev, S. S., & Ro'zimurodov, B. I. (2022). AHOLI YASHASH XONADONLARIDA IS GAZIDAN HIMOYALOVCHI FILTRLAR TAYYORLASH. *Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences*, 2(6), 209-212.
127. Eshkoraev, S. (2024). Revolutionizing education: Harnessing innovative technologies in teaching chemical technology. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(3), 69-81.
128. Eshqorayev, S. S., & Choriyeva, M. S. (2022). Tog'-kon sanoatida texnologiya va uning ishga ta'sirini tushunish. *Miasto Przysztosci*, 24, 237-239.
129. Choriyeva, M. S., & Eshkoraev, S. S. (2022). The interaction of energy with climate change. *ISJ Theor. Appl. Sci*, 4(108), 60-63.
130. Nomozov, A., Beknazarov, K., & Eshkoraev, S. (2024). SYNTHESIS AND INVESTIGATION OF CHARACTERISTICS OF CORROSION INHIBITOR IKMM-1 ST20 STEEL IN 1 M HCl SOLUTION. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(2), 179-192.
131. Xaydarova, M. D., Eshqorayev, S. S., & Ro'Zimurodov, B. I. (2022). Kaliy ma'danlarining dunyo bo'yicha uchrashi. *Science and Education*, 3(6), 149-151.
132. Eshqorayev, S. S., Ro'zimurodov, B. I., & Choriyeva, M. S. (2022). YOSHLARNI ILM-FAN VA INNOVATSIYALARGA QIZIQTIRISHNING NOAN'ANAVIY USULI. *Eurasian Journal of Academic Research*.
133. Nomozov, A. K., Beknazarov, K. S., Karimov, K. A., Nazarov, N. N., Eshkaraev, S. S., Umarov, S. S., ... & Arifdjanova, K. S. (2026). Synthesis and corrosion inhibition performance of a nitrogen-and phosphorus-containing inhibitor for carbon steel. *Chemical Review and Letters*, 9(3), 631-639.
134. Xaydarova, M. D., Eshqorayev, S. S., & Ro'zimurodov, B. I. (2022). TYUBEGATAN KONINING SILVINITLARINI ERITISH JARAYONINI O'RGANISH. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 1(9), 37-39.

135. Eshkoraev, S. (2024). Innovative methods in water purification: paving the way for sustainable clean water solutions. *Journal of universal science research*, 2(11), 458-463.
136. Davronovna, K. M., Sadriddinovich, E. S., & Yigitali Jo'ra o'g, J. (2022). Dependence of Karst Processes on Physico-Chemical Properties of Salts. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(9), 25-28.
137. Eshkaraev, S., Turaev, K., & Eshkoraev, S. (2021). Influence of pesticides on increasing soil radioactivity. *World*, 6(4), 49-54.
138. AK, N. (2024). Experimental and theoretical studies of Salsola oppositifolia extract as a novel eco-friendly corrosion inhibitor for carbon steel in 3% NaCl. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ENGINEERING*, 72(9), 312-320.